

ТРИ ДОЛІ

15 вересня 1764 року за спробу здійснення державного перевороту на Ситному ринку Санкт-Петербургу навпроти мосту через Кронверкський канал було страчено підпоручика Смоленського полку Василя Мировича. Після страти ешафот разом з тілом Мировича було спалено.

10 листопада того ж 1764 року Російська імператриця Катерина II підписала Указ про скасування українського гетьманства. Автономія України була остаточно ліквідована. Як свідчать історичні дослідження останнього часу, ініціатором спроби державного перевороту в Російській імперії був гетьман України Кирило Григорович Розумовський [1]...

У середині XIX ст., вивчаючи біографію видатного композитора і скрипаля XVIII ст. Івана Хандошкіна, російський філософ і музикант князь В.Ф. Одоєвський у своїй «Записке о Хандошкіне» зазначив, що одна з скрипкових сонат композитора написана «на смерть Мировича» [2].

Власне, всі ці події, як політичні, так і музичні, багато в чому пов'язані з життям української громади в Санкт-Петербурзі, з малодослідженими сторінками історії Росії та України XVIII ст.

Тому звернемось до подій початку століття...

Як відомо, після поразки військ шведського короля Карла XII та українського гетьмана Івана Мазепи в Полтавській баталії в червні 1709 року частина найближчого оточення гетьмана емігрувала до Західної Європи, де продовжувала політичну боротьбу з метою відновлення української державності. Одним з таких емігрантів був і Генеральний бунчужний гетьманського уряду Федір Мирович – рідний дід Василя Мировича. Двоє синів Федора Мировича – Петро і Яків – були заслані царським урядом до Сибіру, і лише у 1742 р. за клопотанням Олексія Розумовського імператриця Єлизавета Петрівна дозволила Якову Мировичу разом із сім'єю і малолітнім сином Василем повернутись із заслання і оселитися в Санкт-Петербурзі.

У 1754 р. Василь Мирович був зарахований до Сухопутного шляхетного кадетського корпусу, але після конфлікту з головним директором корпусу кн. Борисом Юсуповим його було відраховано з корпусу і направлено рядовим солдатом у діючу армію.

За хоробрість, виявлену в боях, Василь Мирович отримує офіцерське звання, а після укладення миру з Прусією повертається до Петербурга.

У липні 1764 р. з невеликим загonom солдат В. Мирович спробував звільнити зі Шліссельбурзької в'язниці колишнього російського імператора Івана III Антоновича. Але під час штурму в'язниці особисті тюремники Івана III Чекін і Власєв, виконуючи інструкцію Катерини II, вбили колишнього імператора. Мировича заарештовано. Власєв і Чекін отримали нагороду: по сім тисяч рублів кожному. На суді В. Мирович відмовився назвати своїх спільників та однопумців і всю провину за спробу здійснення перевороту взяв на себе.

Біографія вбитого в'язня достатньо відома. Після смерті імператриці Анни Іоанівни в 1740 році він був проголошений імператором під іменем Івана III Антоновича, коли йому виповнилось лише 2 місяці. Від його імені управління Російською імперією здійснювалось біля 400 днів. На честь дитини-імператора випускалися монети і медалі, писалися картини

з його зображенням і вірші. Йому, правнукові російського царя Івана Олексійовича, присвятив оду і Михайло Ломоносов:

*Природы царской ветвь прекрасна
Моя надежда, радость, свет.
Счастливых дней Аврора ясна
Монарх-младенец, райский цвет! [3]*

Але щасливих днів було небагато і відразу після військового перевороту, здійсненого в листопаді 1741 р. дочкою Петра I Єлизаветою, Івана III разом із сім'єю було заарештовано і заслано на Північ, в Архангельську губернію, а з 1756 року і до самої смерті Іван під іменем Григорія був в'язнем в одиночній камері Шліссельбурзької фортеці.

Так сплелися дві трагічні долі – російського імператора Івана III і українця Василя Мировича.

Інша доля чекала геніального скрипаля і композитора Івана Хандошкіна (1747–1804). Він, як і Василь Мирович, був українцем, і родове його прізвище було Хандошко¹. Батько Івана Остап Лук'янович Хандошко народився в селі Перевоз Миргородського полку і в 1730 році родичем гетьмана Данила Апостола прапорщиком Преображенського полку Павлом Івановичем Апостолом був привезений до Петербурга. Остап навчався гри на валторні у придворного валторніста Антона Шмідта, пізніше служив в оркестрі графа П. Шереметєва. Феноменальні музичні здібності його сина виявилися ще в ранньому дитинстві. З 6 років Іван навчається мистецтву гри на скрипці в італійського скрипаля-віртуоза Тіто Порта, а з жовтня 1760 р. його офіційно зараховують «музикантським учнем» до оркестру великого князя (в майбутньому імператора) Петра III Федоровича. Після вбивства Петра III, у зв'язку з палацовим переворотом, здійсненим Катериною II, 1 липня 1762 р. Івана Хандошкіна зараховують скрипалем до придворного театру, а з 15 березня 1764 р. він уже викладає гру на скрипці в Академії художеств. Документальні свідоцтва про життя і творчість І. Хандошкіна між 1764 і 1772 рр. відсутні. На мій погляд, саме в цей період починається його інтенсивна виконавська і композиторська діяльність і саме в ці роки він створює свої знамениті сонати для скрипки solo, одна з яких, а саме соль-мінорна, і написана, як вважають деякі музикознавці [4], на «смерть Мировича». І дійсно, трагічна перша частина сонати, яка закінчується похоронним маршем, дає підстави для висновку про певну зашифровану програмність цієї музики.

Щодо виконавської майстерності І. Хандошкіна, то вона була всеохоплюючою і беззаперечною; як пишуть дослідники, він грав «и в чертогах Екатерины, и в палатах бояр, и на площадях». За спогадами сучасників, гра І. Хандошкіна відзначалась бездоганною технікою і водночас «никто не в силах был удержаться от слез» [5], коли він грав повільну ліричну або драматичну музику. Він був блискучим імпровізатором, і в відкритих для публіки концертах-змаганнях, у яких брали участь найкращі європейські скрипалі, І. Хандошкін завжди виходив переможцем [6].

Саме блискуча виконавська майстерність стала основою композиторської творчості І. Хандошкіна.

¹ Прізвище «Хандошко» або «Хандожко» досить розповсюджене в Україні й у наш час. У XVII ст. так називали посполитих та козаків, що доглядали коней у маєткових господарствах та військових частинах; їх основним завданням було «хандоження», тобто чищення коней. (Див.: Літопис Самовидця. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 45, 187).

У 80-ті роки найбільш впливовим шанувальником музики і виконавського мистецтва І. Хандошкіна стає князь Григорій Потьомкін (найближча в цей час до Катерина II людина). Саме на прохання Г. Потьомкіна були підписані укази про надання І. Хандошкіну придворного чину мундшенка [7], патенту на звання капітана [8] (як тут не згадати капітанське звання А. Веделя) і призначення його директором щойно відкритої Катеринославської музичної академії [9]. Слід зауважити, що призначення І. Хандошкіна до Катеринослава було пов'язане як з його музичним авторитетом, так і з українським походженням композитора.

До речі, і сам Г. Потьомкін отримав титул Великого Гетьмана Катеринославського і Чорноморського козацтва.

Після смерті Г. Потьомкіна матеріальне становище І. Хандошкіна різко погіршилось. Новий фаворит Катерина II Платон Зубов ставився до Хандошкіна недобррозичливо, а Дж. Сарті, який змінив Хандошкіна на посаді директора Катеринославської музичної академії, вважав його за небезпечного конкурента.

Намагаючись видавати свої твори (а видання нот коштувало надзвичайно дорого), І. Хандошкін заборгував велику суму грошей і потрапив у серйозну матеріальну скруту. 18 березня 1804 року він помер від інфаркту, «придя в кабинет за пенсионом». Відспівали І. Хандошкіна в Казанському соборі і поховали на Волковому цвинтарі.

Що стосується творчої спадщини І. Хандошкіна, то місцезнаходження більшості його творів невідоме. Тільки незначну кількість сонат і варіацій І. Хандошкіна опубліковано.

З композицій майстра, пов'язаних з українським фольклором, до нас дійшли лише: «Козачок з 21 варіацією для фортепіано solo», «12 варіацій ре мажор для скрипки solo на тему пісні «Вийшли в поле косарі» та «12 варіацій фа мажор для скрипки з акомпанементом баса на тему танцю «Козачок».

Донедавна питання про Івана Хандошкіна як про українського композитора взагалі не виникало, хоча в 1850 році відомий письменник Федір Коні зазначав: «Знаем ли мы что-нибудь о малороссийском художнике Гандошке, великом скрипаче, обворожившем блистательный двор Екатерины?.. А между тем Гандошка написал и напечатал до ста композиций для скрипки. Ныне эти творения археологическая редкость» [10].

Славетне ім'я петербурзького українця Івана Хандошка ми можемо з гордістю додати до цілого ряду імен українських митців, які жили і працювали в столиці Російської імперії у XVIII ст.: Дмитро Бортнянський, Максим Березовський, Марко Полторацький, Антон Лосенко, Тимофій та Єлизавета Білоградські, Іван Мартос, Дмитро Левицький, Тимофій Бубличенко, Володимир Боровиковський, Іван Хандошко.

P.S.

Нещодавно я відвідав колишню столицю Російської імперії Санкт-Петербург. Побував і на місці страти Василя Мировича. Ешафот, на якому було спалено його тіло, був споруджений якраз навпроти Петропавлівської фортеці. Зараз це територія петербурзького Зоопарку. На протилежному боці Кронверкського каналу, в соборі Петра і Павла, під прекрасними мармуровими надгробками поховані тлінні останки всіх російських імператорів. За винятком одного – Івана III Антоновича. Його тіло відразу після вбивства закопали в Шліссельбурзькій фортеці, а місце поховання зрівняли з землею. На пошуки могили Івана III ніколи не відряджали експедицій, про нього не писали в газетах, не знімали фільмів. Нецікавий колишній імператор і російській православної церкві.

А в Україні короновану вбивцю поступово героїзують, урочисто встановлюють їй

пам'ятники і чомусь називають це «торжеством справедливості». Щодо сонати Івана Хандошка «На смерть Миновича», то вперше після авторського виконання вона з успіхом прозвучала 9 вересня 2008 р. в м. Торунь (Польща). Виконавець – видатний український скрипаль Дмитро Ткаченко.

-
1. Павленко Сергій. Оточення гетьмана Мазепи: Соратники та прибічники. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». – С. 106.
 2. Рукописи В. Одоевского. – Пушкинский дом, коллекция П.Я. Дашкова. – Энциклопедический лексикон, музыкальный отдел. – С. 134.
 3. Данилевський Г.П. Минович. – М., 1985. – С. 88.
 4. Фесечко Г. И.Е. Хандошкин. – Л., 1972. – С. 65.
 5. Ямпольский И.М. Избранные исследования и статьи. – М., 1985. – С. 86.
 6. Михневич В.В. Очерки истории музыки в России. – СПб., 1879. – С. 278.
 7. Екатерина II и Г.А. Потемкин: Личная переписка 1769–1791. – М., 1997. – С. 199, 759.
 8. Фесечко Г. И.Е. Хандошкин. – С. 32.
 9. Музыкальный Петербург: Энциклопедический словарь: XVIII век. – СПб., 1999. – Кн. 3. – С. 214, 217.
 10. Кони Ф. Галерея русских художников // Пантеон и репертуар русской сцены. – 1850. – Т. II. – Кн. IV. – С. 125.